

Антон Володимирович Жеронкін

аспірант кафедри теоретичної та практичної філософії ім. професора Й. Б. Шада

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

майдан Свободи 4, 61022, м. Харків, Україна

<https://orcid.org/0009-0001-0713-8921>

ІСТОРІЯ ЗАЗДРОСТІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Міждисциплінарні дослідження в галузі історії емоцій швидко набувають популярності в світі, що не дивно для “суспільства ризику”, особливо на фоні епідемій та війн – ірраціональні фактори життя починають відігравати більшу роль. Актуальність дослідження “емоційних спільнот” минулого обумовлена як необхідністю більше дізнатися про ці ірраціональні чинники історії, так і внутрішньою герменевтичною потребою історії та філософії у більшому розумінні утаєних шарів смислу суспільств минулих століть. Однак, в українському науковому середовищі майже відсутні дослідження становлення та розвитку історії емоцій. В поточному дослідженні розглянута історіографія вивчення заздрості істориками емоцій. В статті був визначений зв'язок між розвитком історії емоцій загалом та, окремо, історії заздрості. Було виокремлено три етапи вивчення зазначеної проблематики: етап до формування історії емоцій, етап перших нарисів та етап розквіту історії заздрості, для якого характерно використання широкого сучасного методологічного інструментарія психології та психоаналіза, соціології та антропології, філософії, культурології, політології тощо. Розглянуті концепції з класичних для історії заздрості творів П. Уолкота, Д. Констана, Н. К. Раттера, К. Гілла, Е. М. Сандерса та багатьох інших. Дослідники приходять до висновку, що сутність емоції заздрості залишається монолітною, яку б епоху ми не розглядали, але її нюанси та асоціативні зв'язки дуже відрізняються від епохи до епохи, як і соціальне значення цієї емоції. Розглянуте значення термінів “трансмутація” та “викривлення” в історії емоцій, які запропонував Е. М. Сандерс. Визначено, що більшість наявних досліджень по історії заздрості були присвячені емоційним спільнотам Стародавньої Греції. Оглянуті також наявні дослідження по історії заздрості Середньовіччя, раннього модерну та Візантійської імперії. Визначено, що існують також дослідження емоцій, що дотичні до емоції заздрості – серед них ревності, ненависть та інші. Результати дослідження будуть корисні для подальших досліджень історичного виміру феномену заздрості, методології та історіографії історії емоцій, а також філософії і соціології емоцій.

Ключові слова: **історія емоцій, емоційні спільноти, пайдейя, духовні практики, психоаналіз, ксенофобія.**

Як цитувати: Жеронкін, А. (2023). Історія заздрості: історіографічний огляд. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, серія «Теорія культури і філософія науки»*, (68), 43-54. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-68-05>

Incites: Zheronkin, A. (2023). The history of jealousy: historiographical review. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series The Theory of Culture and Philosophy of Science*, (68), 43-54. <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2023-68-05> [In Ukrainian]

Історична наука потрапила в ситуацію, в якій об'єм встановлених фактів про минуле та зібраних артефактів є великим, але інтерпретація цих фактів та артефактів залишається вкрай складною процедурою. Дуже великим залишається ризик того, що сучасні дослідники нав'язують особам з минулого свою логіку дій, а не розуміють їх власну. Тобто, історики можуть відслідкувати причинно-наслідкові зв'язки, але для повноцінного розуміння контексту повинні ще й врахувати ірраціональні чинники, серед яких емоції акторів історичних процесів. Через це вони вимушені виходити на міждисциплінарний рівень та долучати до досліджень філософів, культурологів, психологів, соціологів тощо.

Задля вирішення цієї проблеми було створено таке міждисциплінарне поле досліджень – історія емоцій. Її задача полягає у відтворенні особливостей переживання емоцій та дискурсу про емоції в різних культурах та цивілізаціях. Діяльність істориків емоцій надає історії загалом нові герменевтичні простори, а іншим гуманітарним наукам – нові антропологічні та соціокультурні гіпотези.

© Жеронкін, А.В., 2023

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

Емоція заздрості – одна з фундаментальних людських емоцій, яка зайняла важливе місце в роботах сучасних психоаналітиків та соціологів. На індивідуальному рівні її можна вважати емоцією, що руйнує психіку та долю людини, впливає на формування в неї ресантиментних ідеологем. На рівні соціальному – вона пов'язана з політичною турбулентністю, поширенням мови ворожнечі, ксенофобії та відвертого насильства. Дослідження історії цієї емоції допомогло б більше дізнатися про її сутнісні риси, її вплив на людину та суспільство, про засоби боротьби з нею, про історію ксенофобії загалом. Поширеність ксенофобічних ідеологем та шкода від них, а також недостатня систематизація знань про цей феномен та історію емоції, яка їх викликає, і обумовлюють *актуальність дослідження*.

Новизна дослідження полягає у систематизації наявних досліджень з історії заздрості та огляді підходів, які в них були використані, та концепцій, які в них були сформульовані. Історія заздрості також була розглянута в контексті загального розвитку історії емоцій, історіографічних статей по якій в українському академічному просторі обмаль.

Мета дослідження – визначити основні етапи розвитку історії заздрості, наявні ключові концепції та становище цієї сфери досліджень на момент написання поточної статті. Задля досягнення цієї мети слід виконати наступні завдання:

- визначити передумови виникнення історії емоцій та історії заздрості зокрема;
- зібрати інформацію о дослідженнях, присвячених історії заздрості;
- систематизувати цю інформацію в хронологічному та тематичному порядку;
- проаналізувати зміст цих досліджень та їх зв'язок з загальними тенденціями розвитку історії емоцій;
- визначити загальний стан дослідженості історії заздрості та перспективи подальших досліджень.

Поточний стан досліджень у галузі історії емоцій вивчали У. Фреверт [Frevert, 2024], С. Трігг і А. Уелч [Trigg, 2023], Р. Ферт-Годбехере [2022], Б. Х. Розенвейн [Rosenwein, 2017], О. М. Ходаківський [Ходаківський, 2022], В. Гордієнко [Гордієнко, 2016] тощо. Проблему заздрості досліджували на міждисциплінарному та філософському рівнях А. Хендершотт [Hendershott, 2020], Ж. Ланж і С. Протасі [Lange, Protasi, 2021], Х. Т. Дужгун і Т. Арслан [Düzgün, Arslan, 2023], Л. М. Комарніцька [Комарніцька, 2022], О. Мохорева [Мохорева, 2022] та інші.

Заздрість стала об'єктом дослідження ще задовго до того, як виникла історія емоцій. Соціологічне та антропологічне значення емоції намагалися досягнути філософи, психологи, конфліктологи, культурологи та інші науковці. Однак, заздрість тривалий час сприймалась монолітною та незмінною емоцією. Вважалося, що про яку б емоційну спільноту не зайшла мова (наприклад, античний поліс чи місто модерну), заздрість залишається тією ж самою.

Подвійну роль в цьому процесі зіграла М. Кляйн, яка в роботі “Заздрість та вдячність”, з одного боку, вперше довела фундаментальну роль заздрості в психічному житті людини, а з іншого – тим самим закріпила за нею статус незмінної, базової емоції [Klein, 1975]. Тож перша половина ХХ століття була присвячена більше психологічним дослідженням заздрості, трохи – культурологічним, а ось історичний аспект залишався неопрацьованим.

Ситуація почала змінюватися під впливом внутрішніх процесів у історичній науці. Діяльність школи Анналів посприяла виникненню “багатьох історій”. Виникли історія ідей, інтелектуальна історія, мікроісторія, історія окремих сфер людського життя та окремих наук чи типів мистецтв. Виникнення історії емоції, включно з історією заздрості, було питанням часу. Та й самі представники школи Анналів зробили перші кроки у цьому напрямку. Так, саме в статті “Історія чуттєвості” Л. Февр закликає розпочати окремі саме історичні дослідження під кожен емоцію, яка має фундаментальний вплив на людство [Febvre, p. 19].

В статті “Історія емоцій: минуле, теперішній момент, майбутнє” Р. Боддіс вказує, що після Л. Февра тема потенційної розробки методологічного апарату історії емоції та її використання зникла з порядку денного історичного дискурсу; лише в середині 80-х років цю тему спробували відродити П. Стернс та К. Стернс. Період поодиноких досліджень змінився етапом систематичного формування історії емоцій лише на перетині ХХ та ХХІ століття [Boddice, 2017, p. 11].

Дослідження “Емоції та соціальні зміни: вперед до нової психоісторії” [Stearns&Stearns, 1989], як і інші роботи П. Стернса і К. Стернса дійсно мали фундаментальний вплив на формування історії емоцій, заклали її методологічну базу та продемонстрували, що дослідження окремої емоції в окремій емоційній спільноті можуть надати багато інформації

як про культуру, що досліджується, так і про специфіку самого афекту. Однак, роботи П. Стернса і К. Стернс про “психоісторію” та історію злості все ж не є першими дослідженнями такої спрямованості. Тему заздрості в історичному вимірі ще у 1948 році підняв Е. Б. Стівенс [Stevens, 1948].

Дослідження Е. Б. Стівенса демонструє, що хоча заклик Л. Февра і був почутий, але все ж герменевтичний інструментарій історії емоції ще не був створений. Матеріал, на якому розглянуті емоції в Стародавній Греції, обмежений філософськими творами. В цьому дослідженні ще майже відсутня літературознавча критика, не використовується метод “читання між рядками”, повністю ігноруються джерела з свідцтвами про емоції в буденному житті греків та артефакти матеріальної культури. Але саме Е. Б. Стівенс підняв тему не повної тотожності сучасної “заздрості” та давньогрецького φθόος [Stevens, 1948, p. 171].

Після тривалого забуття проблематики історії заздрості у 1978 році до цієї теми повернувся П. Уолкот [Walcot, 1978]. Методологічні засади історії емоцій залишалися все ще неопрацьованими, однак, тут вже помітні перші наслідки “прагматичного повороту” в соціокультурній антропології та соціології загалом. П. Уолкот робить акцент на тому, як греки використали слово φθόος, в яких ситуація згадували про цей феномен. Так, він помічає, що для грецької культури не була характерна саморефлексія з приводу заздрості, згадки про φθόος зустрічаються лише в тих ситуація, коли хтось з риторів бажав дискредитувати іншого [Walcot, 1978, p. 67]. Таким чином, для грецької культури заздрість була однією з тих емоцій, які зустрічали найбільший суспільний осуд.

Найголовнішим джерелом для досліджень грецького φθόος П. Уолкот вважав Ісократу, який в своїх творах регулярно звинувачує інших людей в заздрості до нього, його талантів та досягнень [Walcot, 1978, p. 71]. Однак, це ще раз демонструє ще не опрацьовану методологічну базу емоцій. Автор ще не ставить під питання, чи була ця заздрість справжньою, чи ми маємо справу з виключно явищем дискурсу. Також дослідник не проводить чіткого розподілу між дискурсом про емоції та проживанням емоцій. Навіть “емоційна спільнота”, що досліджується П. Уолкотом, не визначається чітко – він бере усю грецьку культуру, хоча особливості емоційного життя могли суттєво відрізнятись в різних полісах і, тим більше, в різні століття.

Однак, саме П. Уолкот вводить у академічний дискурс поняття “політика заздрості”, яке він перейняв з повсякденної мови британців наприкінці II світової війни [Walcot, 1978, p. 65]. В подальшому це поняття отримає нове дихання, бо виявиться, що керування заздрістю суспільства є однією з фундаментальних задач політики. Історія цієї емоції та її трансформації не є виключно соціокультурною проблематикою. Це ще й проблема політики, проблема влади, насильства та формування ідентичностей ззовні.

Таким чином, перші кроки історії емоцій були пов’язані саме з досліджень заздрості, що демонструє принципову значущість цієї емоції в житті людей та в середовищі вчених. Ці дослідження стали логічним продовженням ідей М. Кляйн та, якщо дивитися далі в минуле філософії, ідеї ресентименту Ф. Ніцше. Однак, проблематика знов зникла з дискурсу до самого початку XXI століття. Ймовірно, відсутність нових методологічних ідей в історії емоцій не дозволяла відшукати нові матеріали та сформувані нові гіпотези.

Ці нові ідеї почали масово з’являтися в 1998. Спочатку у друк вийшла монографія “Політика злості” С. Д. Уайта, в якій дослідник продемонстрував, як вивчати емоції в сфері політики, використовуючи матеріали з повсякденного життя тієї чи іншої “емоційної спільноти” [White, 1998]. Потім, у 1999 році, світ побачило дослідження А. Вежбицької “Емоції через призму мови та культури: різноманітність і універсальність”, яке заклало методологічну базу досліджень лінгвістичних форм вираження емоцій [Wierzbicka, 1999]. У цьому ж році У. М. Редді публікує свої роботи по антропології емоцій [Reddy, 1999] та гайд по історії емоцій [Reddy, 2001], а Б. Х. Розенвейн закінчує перше фундаментальне дослідження з історії емоцій Середньовіччя [Rosenwein, 1999]. Вищезгадані дослідження формують нові підходи до історії емоцій. Запропонований був і лінгвістичний інструментарій, і герменевтичні методи “читання між рядками”, здійснений поворот від дослідження великих трактатів до історії та філософії повсякденності.

Публікація цих досліджень спровокувала інтерес до історії емоції серед інших досліджень, сформовано методологію почали використовувати для різних емоційних спільнот. І феномен заздрості, спочатку, продовжили вивчати теж на матеріалах стародавньої Греції. Так, вже у 2003 році, під редакцією Д. Константа та Н. К. Раттера вийшла збірка наукових праць “Заздрість, злоба та ревності: суперницькі емоції в Стародавній Греції”. Ця

збірка і досі залишається одним з найбільш фундаментальних аналітичних оглядів проблеми історії заздрості. З неї для поточного дослідження можна було б взяти кожну статтю, але теми злості та ревнощів слід залишити на наступні дослідження, хоча їх зв'язок з емоцією заздрості є, безумовно, край важливим.

У вступі до збірки Д. Констан досліджує, переважно, ревнощі в Давній Греції, але робить важливі лінгвістичні зауваження до історії заздрості. Так, він наголошує на відмінності понять *ζηλοτυπία* (наполягання на виключном володінні чимось чи кимось), *φθόνος* (пригніченість та злісність через щастя когось іншого), *φιλοτιμία* (бажання дотягнутися до соціального чи інтелектуального рівня когось іншого, прагнення оволодіти тими ж самими речами, статусами чи навичками) [Konstan, 2003, p. 15]. Саме *φθόνος* та *φιλοτιμία* мають безпосереднє відношення до проблематики заздрості, а *ζηλοτυπία* – поняття, яке найбільш споріднено з українським словом “ревнощі”.

Давньогрецьке відношення до емоцій неможливо зрозуміти без посилання на поняття “*παίδεια*” (взрощування, виховання). Грецька культура була спрямована на виховання тих емоцій, які сприяли зростанню людини та полісу загалом. Ті ж емоції, які заважали зростанню та розширенню, греки засуджували, а, інколи, витісняли їх чи замовчували сам факт їх існування. Не дивно, що слово *φθόνος* часто використовувалось в давньогрецькій літературі в значенні “я заважаю” чи “я утримую”, а *ἄφθονος* – “рясний” чи “наповнений” [Herrmann, 2003, pp. 73-74].

Це демонструє принципову близькість заздрості та жадібності. Обидва феномени заслугоували на осуд у давньогрецькому суспільстві. Так, Ф. Г. Херрманн вказує, що заздрість відносили до емоцій, які характерні виключно для “не філософського розуму” [Herrmann, 2003, p. 58]. Не знати заздрості для грека – це наблизитися за своїм рівнем до богів, отримати повну свободу від деструктивних пристрастей. Однак, це твердження виглядає суперечливим, бо давньогрецька міфологія демонструє схильність богів як до *φθόνος*, так і до *ζηλοτυπία*. Сам Ф. Г. Херрманн підтверджує наявність цього протиріччя в давньогрецькій культурі, наголошуючи на поширеності вислову “заздрість богів” [Herrmann, 2003, p. 64].

Дослідження давньогрецької літератури провів Г. Мост та зазначив, що заздрість у греків не лише засуджувалася, але й замовчувалася. Поети дуже обережно згадують про *φθόνος*, а якщо й згадують, то з метою підштовхнути аудиторію до засудження цього явища [Most, 2003, p. 128]. Настільки виражене моралізаторство, мовою сучасного психоаналізу, дуже схоже на симптом витіснення власної заздрості на рівень несвідомого. Причини цього витіснення Г. Мост знаходить в агоністичній культурі Стародавньої Греції. Емоція заздрості в культурі, де кожна поразка сприймається онтологічною ганьбою, а переможець ніколи не тисне руку тому, хто програв – в такій культурі вона стає страшенною силою, що позбавляє внутрішнього спокою та відчуття позитивних зв'язків з співвітчизниками [Most, 2003, p. 134].

Стаття “*Причина речей: заздрість і емоції в історіях Геродота*” Т. Харрісона з тієї ж збірки демонструє, що методологічні зсуви в історії емоцій були тектонічними. Дослідник намагається, і це його усвідомлена методологічна установка, прослідкувати за логікою, якою керується Геродот, коли приписує тому чи іншому історичному діячу емоцію заздрості [Harrison, 2003, p. 144]. Це вже безпосереднє використання методу “читання поза рядками” та поворот до “прагматики емоцій”. Так, саме Т. Харрісон наголошує на необхідності вивчати “політики емоцій” для розуміння їх історій. Він пояснює це тим, що ще з часів Стародавньої Греції однією з центральних задач державного устрою була саме систематична боротьба з заздрістю населення до своїх співгромадян [Harrison, 2003, p. 160]. Інколи, ще й в провокуванні заздрості до іноземців, що вже виводить до великої теми “ксенофобних технологій політики”.

Давньогрецька культура, на думку С. Голдхілла, навіть теоретично не могла бути вільна від заздрості, як це часто намагалися продемонструвати давньогрецькі письменники, поети та філософи. Агоністичний дух проявляв себе не лише на стадіонах, під час спортивних змагань. Усе суспільне життя Афін було побудовано на політичних принципах конкуренції, боротьби за владу та ресурси [Goldhill, 2003, p. 176]. Наявність заздрості, що витісняється у несвідоме, є досить очікуваною для емоційної спільноти, яка живе на досить ресурсно бідній землі, і навіть розлога *οἰκουμένη* тут не рятує. В цьому суспільстві завжди знайдеться місце насильству, заздрості та помсті: якщо цим місцем буде не *ἀγορά*, то душі та розум мешканців полісу.

Рівень цього витіснення заздрості у несвідоме, вважає С. Голдхілл, добре помітний в давньогрецькій трагедії. Навіть в цьому жанрі греки не визнавали дотичність заздрості до

трагічного світобачення та виникнення трагічних ситуацій загалом. Перевагу літератори віддавали більш “високим” негативним емоціям: ненависті, амбіційності, любові тощо [Goldhill, p. 178]. Можливо, й саме нав’язливе оспівування греками власних свобод та переваг грецької цивілізації – це симптом витіснення розуміння того, що весь соціальній устрій стоїть на груповій “домовленості” не помічати взаємної заздрості, якої більше, ніж того, що справді об’єднує співгромадян. Так, цю невпинну боротьбу греків з емоціями, які підривають консолідацію суспільства, помітив Н. Фішер [Fisher, 2003, p. 181]. Утаєну недовіру до оточуючих вони проявляли в магічних практиках боротьби зі “злим оком” (“пристрітом”). Хоча й намагалися побудувати κοινονία – тобто простір дружби [Fisher, 2003, p. 184].

В цій же збірці досліджень Д. Л. Кернс робить висновок, що заздрість в давньогрецькій культурі ідентифікувалася скоріше як мотив публіки, великих груп [Cairns, 2003, p. 237]. Індивідуальні прояви заздрості менше цікавили греків, бо вони не мали достатньої потужності для руйнування досягнутого балансу соціальних домовленостей та компромісів. Цю емоцію просто слід було утаювати, а впоратися з її внутрішнім тиском допомагали релігійні чи філософські духовні практики.

Таким чином, збірка наукових робіт “Заздрість, злоба та ревності: суперницькі емоції в Стародавній Греції” дала потужний поштовх методології історії емоцій, а також зробила величезний внесок у історію заздрості, принаймні, для емоційної спільноти стародавніх Афін та Стародавньої Греції загалом.

До публікації наступного великого дослідження з історії заздрості пройшло три роки, і за цей період світ побачили лише декілька невеликих статей, які вже стосувалися медієвістики та реконструкції історії заздрості в Середньовіччі. Так, були запропоновані перші гіпотези про фундаментальний вплив християнської концепції “гріха” на емоцію заздрості [Balint, 2007, p. 41] і міцного зв’язку емоції заздрості з соціальним феноменом доносів [Diekstra, 2005, p. 454].

Тема заздрості у Стародавній Греції була продовжена, і Д. Констан видав монографію “Емоції стародавніх греків. Дослідження Аристотеля та класичної літератури” [Konstan, 2006]. Це дослідження було присвячено вже не лише заздрості, але й іншим емоціям. Переважно, дослідник підсумував у дослідженні те, що було сказано раніше, а також систематично описав погляди Аристотеля на емоцію заздрості. В іншому ж важливо відмітити, що саме в цій монографії Д. Констан вказує на принциповий зв’язок історії емоцій та історії ідей. Такі потужні емоції, якою є заздрість, здатні формувати в людях світогляди, які дозволяють витримувати тиск цієї емоції [Konstan, 2006, p. 261]. Особливо потужно цей перехід від емоції до ідей повинен відбуватися, коли емоція витісняється за свідомості. Відповідно, історія заздрості є історією ксенофобії, а також є цінним джерелом для історії багатьох інших ідеологем.

У 2007 році академічні дослідження історії заздрості у візантійському суспільстві розпочав М. Хінтербергер. Дослідник продемонстрував, що відношення до заздрості стародавніх греків залишалося потужним у візантійському суспільстві. Хоча, зміни відбулися під впливом нової християнської етики, а також через зміну політичного ладу, бо монархія обумовлює формування інших соціальних структур, які роблять заздрість в еліті більш потужною, а заздрість населення – меншою [Hinterberger, 2010, p. 202]. В майбутньому цей вплив “страху заздрості” на християнське суспільство Візантії М. Хінтербергер назве “дарунком язичників” [Hinterberger, 2013, p. 52].

Наступна фундаментальна робота з теми історії заздрості, яка підсумувала усі наявні напрацювання та запропонувала нові підходи – це дослідження Е. М. Сандерса “Заздрість і ревності в класичних Афінах” [Sanders, 2010]. Автор звертається до методів, які були використані дослідниками в статтях зі збірки “Заздрість, злоба та ревності: суперницькі емоції в Стародавній Греції” та помічає, що результати цих досліджень продемонстрували – використовувати ці методи слід обережно. Мова йде про спроби знайти згадки про заздрість у давньогрецьких джерелах, і на їх основі визначити роль цієї емоції в давньогрецькому суспільстві. Ці спроби натикаються на те, що відверте вираження заздрості у Давній Греції було табуовано, засуджувалося суспільством [Sanders, p. 3]. Відповідно, показовість письмових джерел для дослідження в галузі історії емоцій опинилося під питанням.

Фактично, Е. М. Сандерс пропонує продовжувати спиратися на письмові джерела, але модернізувати герменевтичний підхід, який використовується дослідниками. Тобто, щоб інтерпретувати джерела і визначити місце заздрості (чи іншої емоції) в певній емоційній спільноті, треба використовувати напрацювання психоаналізу, соціальної психології,

філософії, культурології та інших дисциплін. Автор наголошує, що від вивчення усвідомлених згадок про заздрість треба перейти до неусвідомлених проявів заздрості в текстах [Sanders, p. 3].

Помітним є ще один методологічний зсув у історії емоцій. Від дослідження емоцій в цілих культурах та навіть цивілізаціях (як-то заздрість в Стародавній Греції) Е. М. Сандерс перейшов до дослідження менших “емоційних спільнот”, в чому помітний вплив методологічних робіт Б. Х. Розенвейн. Так, він наголошує, що вивчає не давньогрецьку, а саме афінську “емоційну спільноту”. Відповідно, це впливає на добірку матеріалів – туди не потрапляють Піндар, Геродот, Солон та інші великі греки, які не були протягом значного проміжку часу пов’язані з Афінами [Sanders, p. 16].

Дослідник вводить поняття “трансмутації” та “викривлення” афектів, щоб доповнити історію емоцій сучасними психоаналітичними напрацюваннями. Так, під трансмутацією він має на увазі утаювання емоції актором і від себе, і від інших, тобто її перенесення в несвідоме. А під “викривленням” – усвідомлене утаювання емоції від інших, яке зберігає достатню рефлексію для визнання за собою схильності до тієї чи іншої емоції [Sanders, p. 28].

У 2012-2013 роках у друк вийшли збірки “Розкриття емоцій: джерела та методи вивчення емоцій у грецькому світі” [Chaniotis, 2012] та “Розкриття емоцій II. Емоції в Греції та Римі: тексти, образи, матеріальна культура” [Chaniotis, 2013], які були видані під редакцією А. Ханіотіса. Збірки мають фундаментальне значення для історії емоції, але вони повністю обходять тему заздрості, перейшовши до досліджень злості, надії, сором’язливості, почуття провини. Важко сказати, що це стало знаком початку кризи в цій сфері досліджень, однак, їх кількість почала потрохи зменшуватися, хоча й герменевтичного та загалом методологічного інструментарію для таких досліджень вже з’явилося багато.

Невеличка стаття К. Лауер “Емоційність інтриги: Варіації куртуазного роману” [Lauer, 2014], як і вся збірка “Помста, гнів, заздрість: Про захоплення негативними емоціями в культурі та літературі Середньовіччя” продемонстрували, що в історії емоцій існує ще безмежний простір для досліджень заздрості. Так, К. Лауер знаходить зв’язок між феноменом “інтриг” (політичних, любовних та будь-яких інших) та заздрістю [Lauer, 2014, p. 206]. Враховуючи важливе місце інтриг та маніпуляцій в культурі модерну, ця гіпотеза відкриває шлях до більш глибокого дослідження соціальних структур та того, як в них функціонують практики маніпулювання. Яскравий приклад модерного “інтригана”, рушійною силою якого є емоція заздрості, є Яга з п’єси “Отелло” В. Шекспіра [Irish, p. 115].

Однак, спад активності досліджень відбувся не відразу, і до поточного моменту були написані ще три роботи, які зробили суттєвий внесок у історію заздрості. Показово, що вони також стосувалися саме доби Античності. Так, одне з цих досліджень – “Заздрість, отрута і смерть: жінки на суді в класичних Афінах” [Eidinow, 2016] Е. Ейдіноу, яке дозволяє подивитися на проблему заздрості з феміністських позицій, та й додає багато нового до загального розуміння місця заздрості в соціальних структурах.

Дослідниця акцентує свою увагу на тій силі, з якою греки відчували заздрість. Вона демонструє, що заздрість завжди ставилася греками в один перелік форм насильства з вбивствами, революціями та війнами [Eidinow, p. 72]. Це зайвий раз демонструє те, наскільки греки відчували деструктивну силу заздрості, продовжуючи не визнавати її наявність в своєму суспільстві.

Структурне положення заздрості в емоційних спільнотах, на думку Е. Ейденоу, завжди тісно пов’язано з плітками, які поширюють токсичну інформацію про людину, отруту, що руйнує умови його соціального існування. До цього зв’язку додається ще магія, яка дозволяє захищатися від впливу “злого ока” та заздрості Іншого [Eidinow, p. 9]. Важливо зазначити, що дослідниця визначає, що це явище не є виключно давньогрецьким. Так, саме в цій тріаді вона знаходить корені середньовічних процесів інквізиції [Eidinow, p. 105]. Таким чином, зв’язок магія-плітки-заздрість, а також тематика отрути та токсичності, якими вони пов’язані, може бути ефективно використана для подальших досліджень заздрості та інших емоцій. Особливо зараз, коли історія емоцій формує методологію роботи з матеріальною культурою (як з джерелом), дослідження апотропеїв та інших артефактів, пов’язаних з тріадою магія-плітки-заздрість, можуть бути дуже корисними. Схоже дослідження заздрості, хоча й невелике, з використанням артефактів матеріальної культури у 2021 провів А. Шольц [Sholtz, 2021].

Останні два великих дослідження, які були присвячені проблемі заздрості в політиці Стародавньої Греції – це дисертація М. М. Каттер “Емоції в політиці: заздрість, ревності та правління в архаїчній та класичній Греції” [Kutter, 2018] і монографія Д. Спатхарас “Емоції,

переконання та публічний дискурс у класичних Афінах» [Spatharas, 2019].

З роботи М. М. Каттер слід відмітити те, що вона вважає відношення до заздрості в давньогрецькій культурі динамічним. Якщо в класичних Афінах тема заздрості була жорстоко табуована, то вже в добу Еллінізму про заздрість “не казав вже лише ледащий” [Kutter, 2018, р. 192]. Показово, що саме в цей період філософія, та й навіть релігія, отримують персоналістську та індивідуалістську форму. Спираючись на концепцію П. Адо, можна сказати, що філософія повноцінно стає духовною практикою [Hadot, 1995]. Ймовірно, потреба в таких індивідуальних духовних практиках зросла, коли колективна ілюзія “суспільства без ворогування та заздрості” розтанула в п'їтмі. На кризі в грецькому суспільстві практик боротьби з заздрістю, які свого часу породили демократичні Афіни, трансформували заздрість у обурення, наголошує і Д. Спатхарас [Spatharas, 2019, р. 135].

Висновки. Історія емоцій почала активно розвиватися, починаючи з 90-х років ХХ століття, однак, схожі дослідження проводилися ще до того, яскравим прикладом чого слугує “Історія чуттєвості” Л. Февра. Однією з перших емоцій, історію яких почали досліджувати історики, філософи та соціальні психологи стала заздрість. Так, в перший етап розвитку історії заздрості у поточному дослідженні віднесено роботи Е. Б. Стівенса та П. Уолкота, разом з методологічними напрацюваннями школи Анналів.

Другий етап, який був визначений в поточній статті – це етап публікації збірки “Заздрість, злоба та ревності: суперницькі емоції в Стародавній Греції” та класичних для емоції заздрості статей, які в ній представлені. Особливістю цього етапу є глибоке лінгвістичне дослідження феномену заздрості в Стародавній Греції. Методологічна та джерельна база цих досліджень була обмежена, включала в себе базові герменевтичні підходи та виключно письмові джерела. Цього було достатньо для формування базового розуміння феномену заздрості в Античності. Так, дослідники визначили її міцний зв'язок з політикою та консолідацією співгромадян, маніпулятивну риторику заздрості, а також намагання греків витіснити заздрість на рівень несвідомого.

Третій етап включає в себе фундаментальні дослідження Е. М. Сандерса, Е. Ейденоу, М. М. Каттер. На цьому етапі дослідники почали використовувати більш повну методологічну базу історії емоції, додавати до досліджень напрацювання психоаналізу, соціальної психології та філософії другої половини ХХ століття та початку ХХІ. Автори систематизували наявну інформацію по заздрості та її історії, визначили її зв'язок з феноменами плітків, магії та апотропеїчної магії.

На момент проведення поточного дослідження кількість досліджень істориками емоцій заздрості скоротилася, але ця ніша ще має великий простір для подальшого зростання. Як мінімум, “поворот до матеріальної культури”, який відбувається у історії емоцій та соціокультурній антропології загалом, може надати нове дихання дослідженням заздрості, а також дотичним до неї емоціям ненависті, жадібності, сексуальних ревностей, і т.і.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордієнко, В. В. (2016) Історія емоцій у сучасній гуманітаристиці. Уманська старовина, Вип. 1, С. 101-105.
2. Комарніцька, Л. М. (2022) Соціально-психологічні і філософські аспекти дослідження заздрості: проблеми і перспективи дослідження. Інклюзія і суспільство, №1. С. 56-62.
3. Мохорєва, О. М. (2022) Феномен заздрості у зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. Габітус, Вип. 41, С. 261-266.
4. Хомаківський, О. М. (2022) Оманлива очевидність: сучасні підходи до вивчення історії емоцій. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки, Т. 5. С. 70-79.
5. Balint, V. K. (2007) Envy in the Intellectual Discourse of the High Middle Ages. IN: R. Newhauser (ed.), The Seven Deadly Sins: From Communities to Individuals. pp. 41-56. Leiden: Brill.
6. Boddice, R. (2017) The history of emotions: Past, present, future. Revista de Estudios Sociales, 62, pp. 10-15.
7. Bradley J. Irish. (2019) The Varieties of Early Modern Envy and Jealousy: The Case of Obtrectation. Modern Philology, vol. 117(1), pp. 115-126.
8. Cairns, D. L. (2003) The Politics of Envy: Envy and Equality in Ancient Greece. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece. pp. 235-252. Edinburgh: Edinburgh University Press.

9. Chaniotis, A., Ducrey, P. (ed.). (2013) *Unveiling Emotions II. Emotions in Greece and Rome: Texts, Images, Material Culture*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
10. Chaniotis, A. (2012) *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
11. Diekstra, F. N. M. (2005) *The Art of Denunciation: Medieval Moralists on Envy and Detraction*. IN: R. Newhauser [ed.], *In the Garden of Evil: The Vices and Culture in the Middle Ages* (pp. 431-455). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
12. Düzgün, H. T. (2023) Arslan, T. *Envy: An Insidious Emotion in Medieval Anglo-Norman Tradition of England*. *F CUJHSS*, 17(2), pp. 297-303.
13. Eidinow, E. (2016) *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Classical Athens*. Oxford: Oxford University Press.
14. Febvre, L. (1939-1941) *La Sensibilité et l'Histoire*. *Annales d'histoire sociale*, vol. 3(1-2), pp. 5-20.
15. Firth-Godbehere, R. A. (2022) *Human History of Emotions*, London: 4th Estate.
16. Fisher, N. (2003) 'Let Envy be Absent': Envy, Liturgies and Reciprocity in Athens. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.], *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 181-216). Edinburgh: Edinburgh University Press.
17. Frevert, U. (2024) *Writing the History of Emotions: Concepts and Practices, Economies and Politics*. London: Bloomsbury.
18. Goldhill, S. (2003) *Tragic Emotions: The Pettiness of Envy and The Politics of Pitilessness*. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.], *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 165-180). Edinburgh: Edinburgh University Press.
19. Hadot, P. (1995) *Philosophy as a Way of Life*. Oxford: Blackwell.
20. Harrison, T. (2003) *The Cause of Things: Envy and The Emotions in Herodotus' Histories*. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.], *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 143-164). Edinburgh: Edinburgh University Press.
21. Hinterberger, M. (2007) *Envy and Nemesis in the Vita Basilii and Leo the Deacon: literary mimesis or something more?* IN: R. Macrides (ed.), *History as Literature in Byzantium: Papers from the Fortieth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, April* (pp. 187-203). Milton Park: Routledge.
22. Hinterberger, M. (2013) *Phthonos: A Pagan Relic in Byzantine Imperial Acclamations?* IN: A. D. Beihammer [ed.], *Court ceremonies and rituals of power in Byzantium and the medieval Mediterranean: comparative perspectives*. (pp. 51-66). Leiden: Brill.
23. Hendershott, A. (2020) *The Politics of Envy*. Bedford: Sophia Institute Press.
24. Herrmann, F. G. (2003) *Φθόνος in The World of Plato's Timaeus*. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.], *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 53-84). Edinburgh : Edinburgh University Press.
25. Kutter, M. M. (2018) *Emotion in Politics: Envy, Jealousy, and Rulership in Archaic and Classical Greece*. Dissertation for the degree of PhD, The University of Michigan.
26. Klein, M. (1975) *Envy and Gratitude, and other works 1946-1963*. NY: The Free Press.
27. Konstan, D. (2003) *Before Jealousy*. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.], *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece* (pp. 7-28). Edinburgh: Edinburgh University Press.
28. Konstan, D. (2006) *The Emotions of the Ancient Greeks. Studies in Aristotle and Classical Literature*. Toronto: University of Toronto Press.
29. Lange, J., Protasi, S. (2021) *An Interdisciplinary Perspective on the Value of Envy. Review of Philosophy and Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00548-3>
30. Lauer, C. (2014) *Die Emotionalität der Intrige : Variationen im höfischen Roman*. IN: M. Baisch [ed.], *Rache, Zorn, Neid: Zur Faszination negativer Emotionen in der Kultur und Literatur des Mittelalters*. (pp. 187-207). Göttingen: V&R.
31. Most, G. (2003) *Epinician Envy*. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.], *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 123-142). Edinburgh : Edinburgh University Press.
32. Reddy, W. M. (1999) *Emotional Liberty: Politics and History in the Anthropology of Emotions*. *Cultural Anthropology*, vol. 14(2), pp. 256-288.

33. Reddy, W. M. (2001) *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
34. Rosenwein, B. H. (2017) *Cristiani, R. What Is the History of Emotions?* Cambridge: Polity Press.
35. Rosenwein, B. H. (1999) *Negotiating Space: Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
36. Sanders, E. M. (2010) *Envy and Jealousy in Classical Athens*. UCL for the degree of PhD. University College London.
37. Sanders, E. M. (2014) *Envy and Jealousy in Classical Athens: A Socio-Psychological Approach (Emotions of the Past)*. Oxford: Oxford University Press.
38. Sholtz, A. (2021) *The Unwelcome Guest: Envy and Shame Materialized in a Roman Villa*. TAPA, vol. 151(2), pp. 335-361.
39. Spatharas, D. (2019) *Emotions, persuasion, and public discourse in classical Athens*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH.
40. Stearns, C. Z. (1989) *Stearns, P. N. Emotion and Social Change: Toward a New Psychohistory*. Teaneck: Holmes & Meier Pub.
41. Stevens, E. B. (1948) *Envy and Pity in Greek Philosophy*. *The American Journal of Philology*, vol. 69(2), pp. 171-189.
42. Trigg, S. (2023) *Welch, A. Objects, Material Culture and the History of Emotions in Medieval and Early Modern Europe*. *Emotions: History, Culture, Society*, 7(1). pp. 1-8.
43. Walcot, P. (1978) *Envy and the Greeks: a Study of Human Behaviour*. Warminster: Aris&Phillips Ltd.
44. White, S. D. (1998) *The Politics of Anger*. IN: B. H. Rosenwein [ed], *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*. (pp. 127-152). Ithaca: Cornell University Press.
45. Wierzbicka, A. (1999) *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2023

Стаття рекомендована до друку 05.11.2023

Anton V. Zheronkin, PhD Student of the Department of Theoretical and Practical Philosophy named after Professor Y. B. Shad, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq. 4, Kharkiv, 61022, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0001-0713-8921>

THE HISTORY OF JEALOUSY: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

Interdisciplinary research in the field of the history of emotions is rapidly gaining popularity in the world, which is not surprising for the "risk society", especially against the background of epidemics and wars – irrational life factors begin to play a greater role. The relevance of the study of "emotional communities" of the past is due to the need to learn more about these irrational factors of history, as well as the internal hermeneutic need of history and philosophy to better understand the hidden layers of the meaning of societies of past centuries. However, in the Ukrainian scientific environment, there are almost no studies on the formation and development of the history of emotions. In the current study, the historiography of the study of envy by historians of emotions is considered. The article determined the connection between the development of the history of emotions in general and, separately, the history of envy. Three stages of the study of the mentioned problems were distinguished: the stage before the formation of the history of emotions, the stage of the first essays and the stage of the flowering of the history of envy, which is characterized by the use of a wide modern methodological toolkit of psychology and psychoanalysis, sociology and anthropology, philosophy, cultural studies, political science, etc. Considered concepts from works classic for the history of envy by P. Walcott, D. Constant, N. K. Rutter, K. Gill, E. M. Sanders, and many others. Researchers conclude that the essence of the emotion of envy remains monolithic, no matter which era we consider, but its nuances and associative connections vary greatly from era to era, as does the social meaning of this emotion. Considered meaning of the terms "transmutation" and "distortion" in the history of emotions proposed by E. M. Sanders. It was determined that most of the available studies on the history of envy were devoted to the emotional communities of Ancient Greece. Also reviewed are existing studies on the history of envy in the Middle Ages, early modern times, and the Byzantine Empire. It was determined that there are also studies of emotions related to the emotion of envy - among them jealousy, hatred and others

The results of the study will be useful for further research into the historical dimension of the phenomenon of envy, the methodology and historiography of the history of emotions, as well as the philosophy and sociology of emotions.

Keywords: **history of emotions, emotional communities, paideia, spiritual practices, psychoanalysis, xenophobia.**

REFERENCES

1. Gordiienko, V. V. The History of Emotions in Contemporary Humanities. *Umanska Starovyna*, Issue 1, 2016. pp. 101-105. (in Ukrainian)
2. Komarnytska, L. M. Socio-Psychological and Philosophical Aspects of Studying Envy: Issues and Research Prospects. *Inclusion and Society*, No. 1, 2022. pp. 56-62. (in Ukrainian)
3. Mokhoryeva, O. M. The Phenomenon of Enviousness in Foreign and Domestic Studies. *Habitus*, Issue 41, 2022. pp. 261-266. (in Ukrainian)
4. Khodakivskiy, O. M. Deceptive Obviousness: Modern Approaches to the Study of the History of Emotions. *Scientific Notes of NaUKMA. Historical Sciences*, Vol. 5, 2022. pp. 70-79. (in Ukrainian)
5. Balint, B. K. (2007) Envy in the Intellectual Discourse of the High Middle Ages. IN: R. Newhauser (ed.), *The Seven Deadly Sins: From Communities to Individuals*. pp. 41-56. Leiden: Brill. (in English)
6. Boddice, R. (2017) The history of emotions: Past, present, future. *Revista de Estudios Sociales*, 62, pp. 10-15. (in English)
7. Bradley J. Irish. (2019) The Varieties of Early Modern Envy and Jealousy: The Case of Obtrectation. *Modern Philology*, vol. 117(1), pp. 115-126. (in English)
8. Cairns, D. L. (2003) The Politics of Envy: Envy and Equality in Ancient Greece. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. pp. 235-252. Edinburgh: Edinburgh University Press. (in English)
9. Chaniotis, A., Ducrey, P. (ed.). (2013) *Unveiling Emotions II. Emotions in Greece and Rome: Texts, Images, Material Culture*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (in English)
10. Chaniotis, A. (2012) *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. (in English)
11. Diekstra, F. N. M. (2005) The Art of Denunciation: Medieval Moralists on Envy and Detraction. IN: R. Newhauser [ed.], *In the Garden of Evil: The Vices and Culture in the Middle Ages* (pp. 431-455). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. (in English)
12. Düzgün, H. T. (2023) Arslan, T. Envy: An Insidious Emotion in Medieval Anglo-Norman Tradition of England. *F CUJHSS*, 17(2), pp. 297-303. (in English)
13. Eidinow, E. (2016) *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Classical Athens*. Oxford: Oxford University Press. (in English)
14. Febvre, L. (1939-1941) La Sensibilité et l'Histoire. *Annales d'histoire sociale*, vol. 3(1-2), pp. 5-20. (in English)
15. Firth-Godbehere, R. A. (2022) *Human History of Emotions*, London: 4th Estate. (in English)
16. Fisher, N. (2003) 'Let Envy be Absent': Envy, Liturgies and Reciprocity in Athens. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 181-216). Edinburgh: Edinburgh University Press. (in English)
17. Frevert, U. (2024) *Writing the History of Emotions: Concepts and Practices, Economies and Politics*. London: Bloomsbury. (in English)
18. Goldhill, S. (2003) Tragic Emotions: The Pettiness of Envy and The Politics of Pitilessness. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 165-180). Edinburgh: Edinburgh University Press. (in English)
19. Hadot, P. (1995) *Philosophy as a Way of Life*. Oxford: Blackwell. (in English)

20. Harrison, T. (2003) The Cause of Things: Envy and The Emotions in Herodotus' Histories. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 143-164). Edinburgh: Edinburgh University Press. (in English)
21. Hinterberger, M. (2007) Envy and Nemesis in the Vita Basilii and Leo the Deacon: literary mimesis or something more? IN: R. Macrides (ed.), *History as Literature in Byzantium: Papers from the Fortieth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, April* (pp. 187-203). Milton Park: Routledge. (in English)
22. Hinterberger, M. (2013) Phthonos: A Pagan Relic in Byzantine Imperial Acclamations? IN: A. D. Beihammer [ed.], *Court ceremonies and rituals of power in Byzantium and the medieval Mediterranean: comparative perspectives*. (pp. 51-66). Leiden: Brill. (in English)
23. Hendershott, A. (2020) *The Politics of Envy*. Bedford: Sophia Institute Press. (in English)
24. Herrmann, F. G. (2003) Φθόνος in The World of Plato's Timaeus. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 53-84). Edinburgh : Edinburgh University Press. (in English)
25. Kutter, M. M. (2018) *Emotion in Politics: Envy, Jealousy, and Rulership in Archaic and Classical Greece*. Dissertation for the degree of PhD, The University of Michigan. (in English)
26. Klein, M. (1975) *Envy and Gratitude, and other works 1946-1963*. NY: The Free Press. (in English)
27. Konstan, D. (2003) Before Jealousy. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece* (pp. 7-28). Edinburgh: Edinburgh University Press. (in English)
28. Konstan, D. (2006) *The Emotions of the Ancient Greeks. Studies in Aristotle and Classical Literature*. Toronto: University of Toronto Press. (in English)
29. Lange, J., Protasi, S. (2021) An Interdisciplinary Perspective on the Value of Envy. *Review of Philosophy and Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s13164-021-00548-3>
<https://doi.org/10.1007/s13164-021-00548-3>. (in English)
30. Lauer, C. (2014) Die Emotionalität der Intrige : Variationen im höfischen Roman. IN: M. Baisch [ed.], *Rache, Zorn, Neid: Zur Faszination negativer Emotionen in der Kultur und Literatur des Mittelalters*. (pp. 187-207). Göttingen: V&R. (in English)
31. Most, G. (2003) Epinician Envy. IN: D. Konstan, N. K. Rutter [ed.]. *Envy, Spite and Jealousy: The Rivalrous Emotions in Ancient Greece*. (pp. 123-142). Edinburgh : Edinburgh University Press. (in English)
32. Reddy, W. M. (1999) Emotional Liberty: Politics and History in the Anthropology of Emotions. *Cultural Anthropology*, vol. 14(2), pp. 256-288. (in English)
33. Reddy, W. M. (2001) *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press. (in English)
34. Rosenwein, B. H. (2017) *Cristiani, R. What Is the History of Emotions?* Cambridge: Polity Press. (in English)
35. Rosenwein, B. H. (1999) *Negotiating Space: Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*. Ithaca: Cornell University Press. (in English)
36. Sanders, E. M. (2010) *Envy and Jealousy in Classical Athens*. UCL for the degree of PhD. University College London. (in English)
37. Sanders, E. M. (2014) *Envy and Jealousy in Classical Athens: A Socio-Psychological Approach (Emotions of the Past)*. Oxford: Oxford University Press. (in English)
38. Sholtz, A. (2021) The Unwelcome Guest: Envy and Shame Materialized in a Roman Villa. *TAPA*, vol. 151(2), pp. 335-361. (in English)
39. Spatharas, D. (2019) *Emotions, persuasion, and public discourse in classical Athens*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH. (in English)

40.Stearns, C. Z. (1989) Stearns, P. N. Emotion and Social Change: Toward a New Psychohistory. Teaneck: Holmes & Meier Pub (in English)

41.Stevens, E. B. (1948) Envy and Pity in Greek Philosophy. The American Journal of Philology, vol. 69(2), pp. 171-189. (in English)

42.Trigg, S. (2023) Welch, A. Objects, Material Culture and the History of Emotions in Medieval and Early Modern Europe. Emotions: History, Culture, Society, 7(1). pp. 1-8. (in English)

43.Walcot, P. (1978) Envy and the Greeks: a Study of Human Behaviour. Warminster: Aris&Phillips Ltd. (in English)

44.White, S. D. (1998) The Politics of Anger. IN: B. H. Rosenwein [ed], Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages. (pp. 127-152). Ithaca: Cornell University Press. (in English)

45.Wierzbicka, A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. (in English)

The article was received by the editors 07.09.2023

The article is recommended for printing 05.11.2023